

Zombie-theologie en de terugkeer van religie.

R.Ruard Ganzevoort

In: *Narthex* 9/3 (2009), 5-8

Religie is terug in het publieke domein en dat roept bij de een vreugde op over een 'revanche de Dieu'¹, bij de ander irritatie die soms ver genoeg gaat om reclamezendentijd en billboards af te huren voor een atheïstisch tegengeluid. Voor we ons echter bij het ene of andere kamp scharen, zullen we de vraag moeten stellen wat die terugkeer inhoudt en in welke zin het religie is. Het gevaar is namelijk groot dat we anders zombie-theologie bedrijven.

ZOMBIETHEOLOGIE

De term zombie-categorie is door Ulrich Beck² ingevoerd om te wijzen op concepten en modellen die eens levend en functioneel waren, maar nu niet langer passen bij de werkelijkheid waarin we leven. Als 'ondode' categorieën blijven ze echter wel rondspoken in ons denken en handelen waardoor ze ons blind maken voor wat er werkelijk gebeurt. Dat geldt voor veel begrippen in diverse domeinen, maar in elk geval als het gaat om religie in de hedendaagse cultuur en samenleving. Allerlei theologische concepten die een vanzelfsprekende plaats hadden in het denken over religie blijken niet langer relevant te zijn en worden daardoor een sta-in-de-weg.

Neem nu woorden als heil en verlossing. In het denken over religie ging het vaak over de menselijke behoefte aan redding, verlossing, verlichting. In klassieke christelijke theologie werd dat dan nog concreter gemaakt als de verlossing uit zonde en schuld of de verlichting van ons verduisterde verstand. Toen wij onderzochten hoe dergelijke categorieën een rol speelden in de levens en het denken van studenten aan vooral christelijke PABO-opleidingen, bleek dat dit eigenlijk betekenisloze begrippen waren geworden.³ Niet dat de woorden alleen maar onbekend of ingewikkeld waren; de hele manier van denken sloot niet bij hen aan. Ze zagen hun leven niet als draaiend om een behoefte die vervuld moest worden. Religie was dan ook niet de oplossing voor een probleem. Als religie al een rol speelde (en dat was bij een kleine minderheid het geval), dan ging dat om het symboliseren van vreugdevolle ervaringen, niet om het omgaan met groot of

---

¹ Kepel, G. (2003) *La Revanche de Dieu : Chrétiens, juifs et musulmans à la reconquête du monde*. Parijs: Seuil.

² Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (2002) *Individualization*. London: Sage.

³ Ganzevoort, R.R. & Mulder, A.-C. (Ed. 2008) *Weal and Woe II. Empirical Explorations and Theological Reflections*. Münster: LIT.

klein lijden. Met negatieve ervaringen werd religie niet verbonden, en positieve ervaringen werden niet zozeer gezien als geschenk van God, maar als mooi in zichzelf. Dat zet veel van onze vooronderstellingen over religie onder druk, juist als het gaat om hoe religie vandaag de dag verschijnt.⁴

... EN DE 'TERUGKEER' ...

Voorzichtig dus bij de gedachte dat religie terugkeert in het publieke domein. Natuurlijk, sinds enige tijd is de maatschappelijke aandacht voor religie enorm toegenomen. Dat komt voor een deel door de problematische en radicale vormen van religie en de dreiging die daarvan uitgaat. Voor een deel lijkt het onschuldiger en beseffen scholen, zorginstellingen en andere maatschappelijke organisaties dat religie een belangrijke dimensie in het leven van mensen is en om die reden ook aandacht moet krijgen in het onderwijs, de zorg, enzovoorts. Ook in de media en de populaire cultuur zijn religieuze thema's weer volop aanwezig en ze worden in veel gevallen ook volstrekt serieus aan de orde gesteld.⁵

Dat wil niet zeggen dat de secularisatie op zijn retour is. Dat zou namelijk suggereren dat de religieuze instituten – kerken, moskeeën en dergelijke – weer een belangrijker rol gaan spelen. Kerkelijke betrokkenheid en kerkbezoek nemen echter nog steeds af. Bovendien is volgens de filosoof Charles Taylor het belangrijkste aspect van secularisatie dat mensen het geloof in God als een optie naast vele andere zijn gaan zien en dat is zelfs voor de meest verstokte gelovige vanzelfsprekend geworden.⁶ Des te belangrijker is het op te merken dat bij de 'terugkeer' van religie heel andere instituten de regie nemen. Wat en hoe mensen geloven wordt minder aangereikt of bepaald door de klassieke aanbieders, maar door het onderwijs, de hulpverleners, de overheid en met name ook de media en commercie. In die verschillende domeinen spelen echter vooral andere dan religieuze motieven de hoofdrol. In het onderwijs is dat met name het pedagogische motief van opvoeden tot burgerschap, in de hulpverlening is het vaak het therapeutisch motief van oplossen van problemen door versterking van de autonomie, bij de overheid staan het voorkomen van radicalisering en discriminatie en het bevorderen van integratie voorop, in de media draait het om nieuwswaarde en kijkcijfers en in de commercie om het behalen van winst door het aanspreken van latente behoeften die mensen hebben.

Dat zijn stuk voor stuk legitieme motieven, maar ze zijn niet religieus. Als we onder religieus verstaan dat de relatie tot het heilige het intrinsieke doel is, dan geldt voor de hedendaagse gestalten van religie in het publieke domein dat ze veelal geïnstrumentaliseerd zijn voor andere doeleinden en dat daarmee hun religieuze gehalte wellicht op de achtergrond is geraakt. Is Madonna's performance aan het kruis religieus? Of is het vooral esthetisch en commercieel?

---

⁴ Tweed, T.A. (2006) *Crossing and Dwelling. A Theory of Religion*. Cambridge (MA): Harvard University Press.

⁵ Ganzevoort, R.R. (2006) *De hand van God en andere verhalen. Over veelkleurige vroomheid en botsende beelden*. Zoetermeer: Meinema.

⁶ Taylor, C. (2007) *A Secular Age*. Cambridge, Mass. & London: Belknap Press of Harvard University Press.

Is godsdienstonderwijs met het oog op burgerschap religieus of vooral pedagogisch en domesticerend? Voor men deze vragen te makkelijk beantwoordt en de hedendaagse publieke vormen van religie bekritiseert, moet men wel bedenken dat waarschijnlijk alle vormen van religie uit alle tijden een gemengde motivatie kennen. Ook de klassieke religieuze instituten hebben naast intrinsiek-religieuze motieven altijd te maken met pedagogische en economische motieven en het streven naar macht. Dat betekent dat we niet alleen nu, maar voor elke tijd en situatie open en onbevangen moeten vragen naar de mogelijke en meerduidige betekenissen van de religieuze vormen. We kunnen alleen de ogen niet sluiten voor het gegeven dat niet-religieuze organisaties spelbepalers zijn geworden op het religieuze speelveld.

... VAN 'RELIGIE'

Het is dus de vraag wat de lading is van hedendaagse religie in het publieke domein. Voor het beantwoorden van die vraag is natuurlijk een langdurige en grootschalige analyse nodig waarbij we niet vertrekken vanuit de klassieke begrippen – die immers zomaar zombie-categorieën kunnen blijken te zijn – maar de religieuze en quasi-religieuze verschijnselen proberen te verstaan vanuit hun eigen wezen en functie. Pas daarna kunnen we dat theologisch evalueren en in verband brengen met de theorieën en concepten die ons vanuit de theologische traditie vertrouwd zijn. Hier beperkt ik me tot de vraag wat vandaag de dag te verstaan is onder religie.

Ik zou religie willen definiëren als een transcenderend patroon van betekenisgeving dat opkomt uit en bijdraagt aan de relatie met wat voor heilig wordt gehouden. Met die definitie probeer ik open te blijven voor nieuwe gestalten van religie, zonder dat alles als religie kan gelden zodat het woord zijn scherpte verliest. Ik heb het niet over transcendentie als Wezen, Ruimte of Werkelijkheid buiten onze leefwereld, maar om de dynamiek van het overschrijden van onze grenzen. Als we over religie spreken, dan gaat het in elk geval om een beweging voorbij onze grenzen in een verlangen naar of ontvankelijkheid voor wat ons kan overweldigen.⁷ Zonder zo'n transcenderende beweging zou ik het niet religieus noemen, zelfs niet wanneer klassieke religieuze begrippen of vormen worden gebruikt. De tweede voorwaarde is de inbedding in relatie tot het heilige. Ook dat is niet te strikt ingekaderd, maar het betekent ten minste dat iets of iemand geldt als een betekenis-kern waaromheen iemand zijn of haar leven vorm en structuur geeft. Er is dus veel wat heilig kan zijn voor mensen, maar dat kan dan ook per persoon en groep verschillen. Veel conflicten op het terrein van religie draaien ook precies om het punt dat de een te vrij omgaat met wat voor de ander heilig is.

Dat laatste aspect, de relatie tot het heilige, impliceert ook dat religieuze ervaring en betekenisgeving alles te maken heeft met religieuze vorming. Zowel oude als nieuwe religieuze vormen kunnen alleen als religieus worden herkend wanneer

---

⁷ Ford, D.F. (1999) *Theology. A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.

iemand de beschikking heeft over een religieus interpretatiekader, een verzameling van religieuze verhalen, beelden, modellen waarin de relatie met het heilige is verwoord. Precies op dat punt hebben we echter te maken met een toenemend religieus analfabetisme. Veel ervaringen en situaties worden als niet-religieus geduid, beleefd en vormgegeven om de enkele reden dat mensen geen religieus model voorhanden hebben waarin het kan worden geplaatst. Waar voor onze voorouders een religieuze interpretatie en vormgeving vanzelfsprekend was, daar komen veel hedendaagse jongeren even vanzelfsprekend tot een seculiere interpretatie. Hier ligt een grote uitdaging voor opvoeders en docenten om op een niet-dogmatische wijze de verhalen van de grote tradities aan te blijven bieden als referentiekader.

KORTOM:

Traditionele begrippen voor religie sluiten soms niet meer aan op wat mensen religieus doen en mede daardoor hebben veel mensen moeite om wat ze doen in een religieus kader te plaatsen. Wat we wel tegenkomen aan religieuze vormen is soms juist religieus leeg. Voor theologen en levensbeschouwelijk docenten betekent dat dat we ons denken over religie opnieuw moeten ijken op de religieuze werkelijkheid.

R.Ruard Ganzevoort is hoogleraar praktische theologie aan de VU en lector theologie en levensbeschouwing aan Hogeschool Windesheim. Zie www.ruardganzevoort.nl.